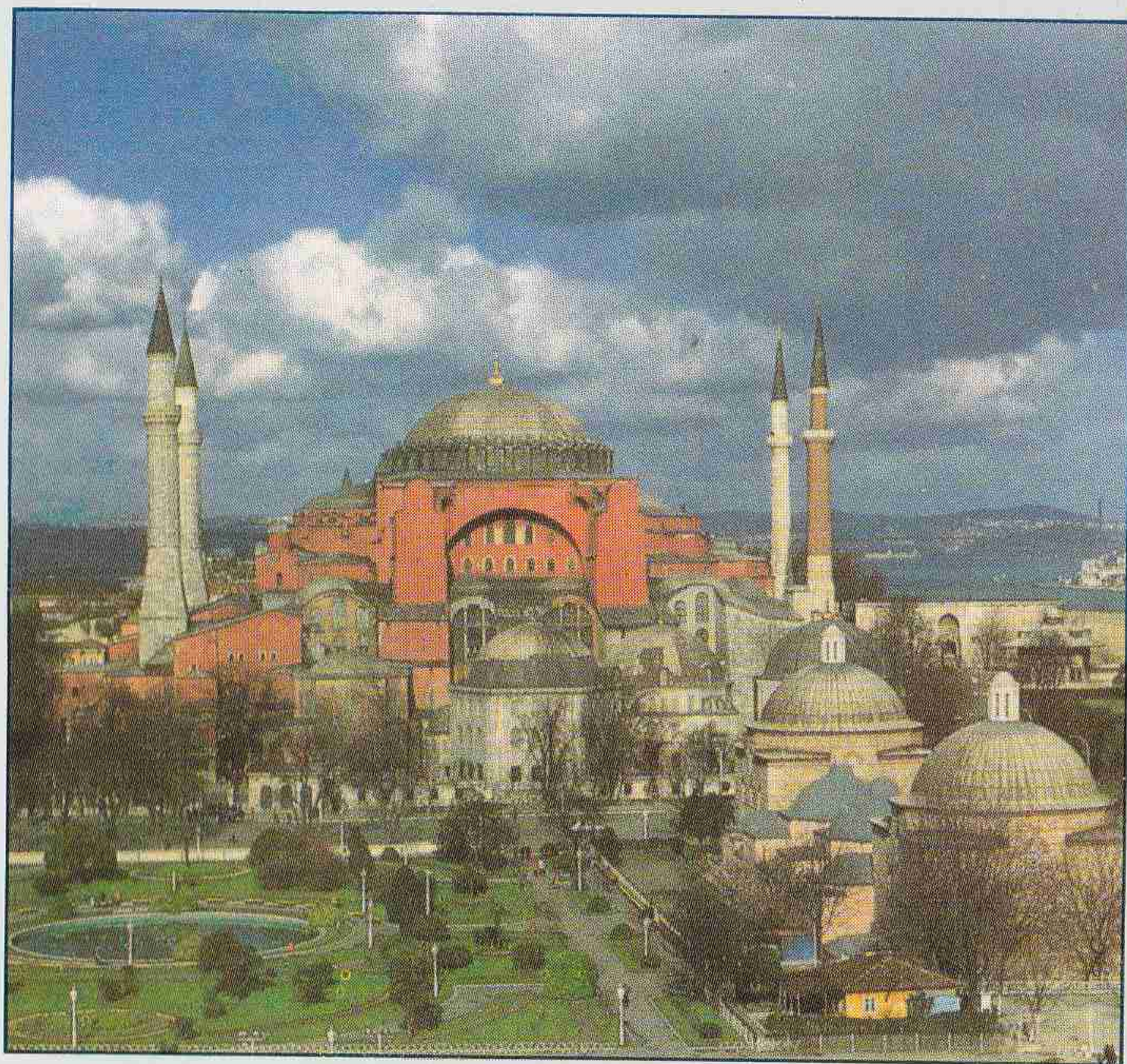
Миодраг М. Петровић

ЗАКОНОПРАВИЛО СВЕТОГА САВЕ О МУХАМЕДОВОМ УЧЕЊУ

Dr. Miodrag M. Petrović

SAINT SAVA'S ZAKONOPRAVILO ON THE TEACHINGS OF MUHAMMED

Beograd
1997

На корицама: Свеша Софија (VI век).
„Ако жудиш за рајем, ох, суфијо,
лейшеї раја нема од Аја Софије."
(Турсун-беї, йисац и савременик освајања
Консшаншинойоља 1453. године).

Миодраг М. Петровић

ЗАКОНОПРАВИЛО СВЕТОГА САВЕ О МУХАМЕДОВОМ УЧЕЊУ

Београд
1997

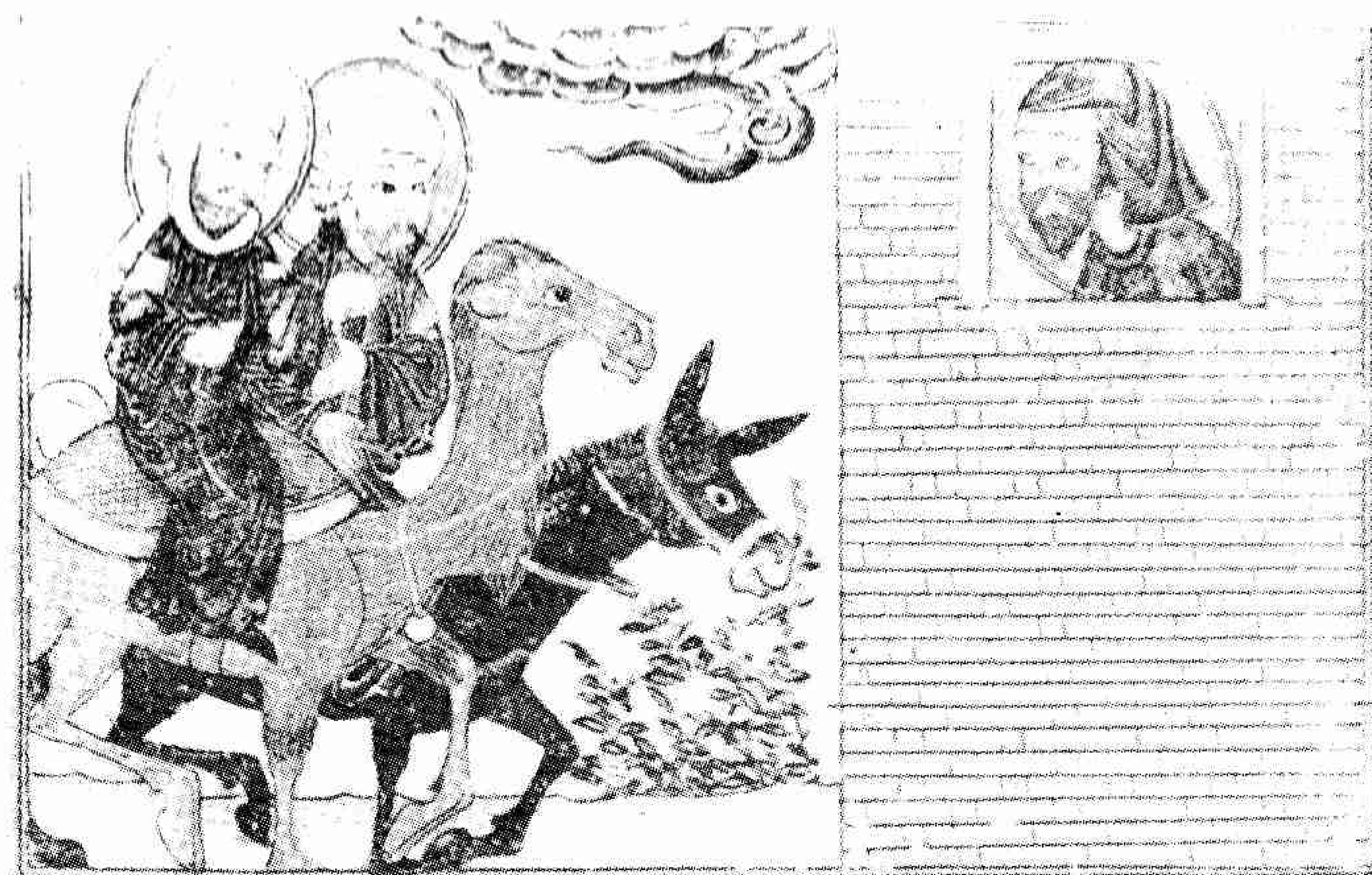
Предговор

Срби се од појаве Турака на Балкану (XIV век) непосредно и непрекидно суочавају са Мухамедовим учењем, из којег је израстао многобројни исламски свет. После вишевековне турске владавине све до данас у Рашкој области и Босни постоје исламизирани Срби, који помоћу исламске вере стварају свест о себи као посебном – муслиманском народу. Њих би данас свакако било много више да у Србији нису постојали списи о Мухамеду и о профаности вере коју је проповедао. Свети Сава је два таква списа преузео из византијске књижевности и унео их у *Законоправило*[1] или *Номоканон* – зборник црквених и грађанских прописа, намењен Српској цркви и држави. На тај начин Срби су, благодарећи Византинцима и светом Сави, теоријски и посредно знали о исламу много пре појаве Турака у Србији.

---

[1] О називу *Законоправило*, уместо *Крмчија*, в. М. Петровић, *О Законоправилу или Номоканону светога Саве*, Београд 1990, 7–39.

Оба списа се у целини објављују на савременом српском језику. Да би се лакше схватила њихова садржина, укратко су изложени подаци о Мухамеду, о земаљском а не небесном пореклу исламског веровања и о фанатизму муслимана, који наспрам државних граница предност дају верским границама.

Христос на магарцу и Мухамед на камили (1307). Универзитетска библиотека у Единбургу. (Пренето из књиге митрополита Μεθοδίου Φούγια, стр. 16).

„... Ко може стати напоредо с Богом?... сам Мухамед, поред све своје ненависти према хришћанима, признаје и ставља у Коран, да ће Исус син Маријин судити свету, следствено и самом Мухамеду. Какво онда уједначење и поравнање!...“

(Епископ Николај, 127. писмо, Сабрана дела, књ. VIII, Диселдорф 1978, 151).

Спис о измаилћанској вери

Свети Сава је у своје *Законоправило* унео преко сто канонских и законских византијских списа, преведених на српскословенски језик. Међу њима је у 61. глави под бројем 21 догматски, апологетско-полемички спис светог Јована Дамаскина (+ 749/50) о измаилћанској вери[2], стављен на крају списа светог Епифанија Кипарског (+ 403) *„О јересима“*[3]. Дамаскиновом тексту придодати су, без одређења, одељци из списа Георгија Монаха (IX век) *„О вођи Сарацина – Мухамеду који је и Мухумет“*[4]. Тако преузет из византијских номоканона, спис о измаилћанској вери, први пут овде објављен у преводу са грчког и српскословенског на савремени српски језик, гласи:

---

[2] Migne PG 94, 764–773; в. даље нап. 59.

[3] *Иловички препис Законоправила*, изд. М. Петровић, *Законоправило или Номоканон светога Саве*, Горњи Милановац 1991, л. 369б–373б.

[4] Migne PG, 110, 868–869; в. даље нап. 64.

„21. И до сада постоји служба измаилћанска која држи и вара људе, то јест вера срацинска која је претеча Антихриста. А потиче од Измаила, рођеног Авраму од Агаре, због чега се називају Агарани и Измаилћани. Себе називају Сарацинима, јер су од Саре сујетни, будући да рече Агара анђелу: ‘Сара мене сујетну отпусти’[5]. Они, дакле, идолима служаху и клањаху се звезди Даници и Афродити коју су својим језиком и Хавар назвали, што значи велика.

До времена цара Ираклија, пак, отворено идолима служаху. А од тог времена па до сада код њих узрасте лажни пророк по имену Моамед који је, разговарајући са Јеврејима и са хришћанима, то јест са аријанима и несторијанима, одасвуд црпео зло: од Јевреја пак једноначелство, а од аријана Реч и Дух – оба створена; од несторијана човеколатрију. А поштује Стари и Нови завет. Тако, разговарајући и са неким аријанином монахом, створи своју јерес. И под изговором да се држи боговерја, присвојивши срацински народ, проповедаше да је Писмо с неба од Бога снесено на њега. А списи какве је у његовим књигама исписао достојни су смеха.

Веру је њима овако предао: Говори, да је један Бог творац свега, који није ни рођен нити рађа. Говори, да је Христос Реч Божја и Дух његов, створен и слуга, и да се бесемено роди од Марије сестре Мојсијеве и Аронове. Јер, каза да Реч Божја и Дух уђе у Марију и роди Исуса који је пророк и слуга Божји, и да га Јудејци, безаконујући, хтедоше распети. И осудише и распеше његову сенку, а са̂м Христ нити је био распет нити је умро, јер га Бог узе к себи на небеса. Запита га Бог говорећи: ‘О Исусе, јеси ли ти рекао, син сам Божји и Бог’? И одговоривши Исус рече: ‘Милостив ми Господе мој, ти знаш да не рекох, нити се стидим бити слуга твој, него људи преступници написаше да рекох те речи и слагаше против мене и у заблуди су’. И одговоривши рече њему Бог: ‘Знам да ти ниси изговорио те речи’.

[5] В. *I књ. Мојс.* 16.

И многе друге измишљотине су достојне смеха у таквом спису, за који надмено каже да је од Бога снесен на њега. А кад ми кажемо – па ко је тај који сведочи да му је Бог дао спис, или ко је од пророка прорекао да ће се појавити такав пророк, они остају у недоумици. Јер, Мојсије на Синајској Гори наочиглед свих људи, у облаку и у огњу и у мраку и у бури прими Закон од Бога који се јави; јер и сви пророци од Мојсија па наовамо почеше проповедати о Христовом доласку и о томе, да ће се Христос Бог и Божји Син, дошав, оваплотити и распет бити и умревши васкрснути, и да је Он судија живима и мртвима.

Законоправило светога Саве. Почетак списа о измаилћанској вери. (Иловички препис из 1262. године, л. 369б–370а).

И кад ми кажемо још, како ваш пророк не дође тако, да и други о њему посведоче, него не у вашем присуству, не онако како је Мојсију Бог дао Закон док се наочиглед свих људи димила Гора, па да за спис, који рекосте да је њему тако био дао, и ви имате доказ? – одговарајући рекоше да Бог чини онолико колико хоће. То и ми знамо, рекосмо, него питамо – како спис сиђе на вашег пророка? И одговарају: 'Док је спавао спис сиђе на њега'. А ми им са подсмехом кажемо да, пошто је дакле спавајући примио спис, није осетио дејство, па се на њему испуни народна прича: ['Што је баби мило – то јој се и снило'].

И кад ми опет питамо – како не запитасте њега, пошто он у вашем спису заповеда да се ништа не чини или прима без сведока, прво нама да се покажеш са сведочанством да си пророк и од Бога изашао, и који спис сведочи о теби? – они ћуте, стидећи се.

Сходно томе, кажемо им: Пошто вам није допуштено без сведока узети жену, ни купити ни стећи, а ни сами ви нећете без сведока да имате магарце или [друге] животиње, дакле помоћу сведока имате и жене и имање и магарце и остало – само веру и писма имате без сведока. Јер, онај који вам је предао веру ниоткуда нема доказа, нити се ико зна за његовог сведока, него је спавајући њу примио.

Нас називају двобошцима, јер кажу да уводимо другог Бога говорећи да је [Христос] Син Божји и Бог. А ми им кажемо да су то предали пророци и Писмо, а ви тврдите да прихватате пророке. Ако, дакле, погрешно Христа називамо Сином Божјим – то [они учише и предадоше нам].

Неки од њих кажу да ми, преиначујући пророке, додасмо такве ствари, а други веле: 'Јевреји који вас мрзе преварише вас да је [тако] од пророка написано, да бисте пропали'.

Ми им опет кажемо: Пошто ви говорите да је Христ Реч Божја и Дух, како нас онда клеветате да смо двобошци, јер је Слово, и Дух, неразлучан од Њега у коме јесте? Ако је, дакле, у Богу као Његова Реч – јасно је да је Бог, а ако је изван Бога, по вашој речи Бог је без разума и без живота. Нисте ли Га, дакле, бежећи од другог Бога, пресекли? Боље би вам било да говорите да имате другог неголи да Га пресецате и као камен или дрво или нешто од нечулних [бића] уводите. Док ви, дакле, лажно клевећући, нас називате двобошцима, ми вас пресекатељима Бога именујемо.

Клеветају нас да смо идолослужитељи, поклањајући се крсту и икони Христовој и светих. Ми њима кажемо: Како се ви, дакле, тарете о камен, по речима вашег Вахтана, и љубите камен поздрављајући? А неки од њих кажу: 'На њему је Аврам лежао са Агаром'; други опет ка-

жу да је за њега привезао био камилу када је хтео жртвовати Исака. И њима одговарамо: Пошто Спис говори да је Гора била шумовита и [имала] дрва од којих је, исцепавши за свеспалну жртву, Аврам ставио на Исака, и да је са децом оставио магарце, откуда вам, дакле, та измишљотина? Тамо нити шумских дрвета има, нити магарци пролазе. Стиде се, наравно. Ипак, кажу, камен Аврамов постоји.

Затим им кажемо: Нека то и јесте камен Аврамов како ви измишљате. Љубећи га, дакле, само зато што је Аврам лежао на њему са женом и што је за њега привезао камилу – не стидите се, него нас окривљујете што се поклањамо крсту Христовом и лику Његовом, којим се бесовска сила и ђавоља превара разруши.

А то, што рекоше да је камен – јесте глава Афродитина, којој се поклањаху и коју називаху и Хавар; на којем [камену] се и до сада онима који тачно посматрају, уклесотине и знамење јавља.

Тај Моамед многе, како је речено, бесмислице написав, од којих свакој додаде назив, као овај: 'Спис о жени', и у њему отворено озакоњује узимати четири жене и наложница, ако може, тисућу, колико његова рука обујми оних које се повинују. А од четири жене, коју хоће пусти и другу коју хоће узме. Из овог разлога доносећи закон, Моамед имаше помоћника, заправо друга по имену Зид [Зејд]. Овај имаше

красну жену коју пожеле Моамед. Док су њих двојица седели, Моамед рече: 'Хеј, Бог ми је заповедио да узмем твоју жену!' А Зид одговори: 'Апостол си, чини оно што ти је Бог рекао – узми моју жену!' Чак и више да кажемо' – рече му – 'Бог је мени заповедио да отпустиш жену своју!' И он је отпусти. После неколико дана друкчије рече: 'Заповедио ми је Бог да ја њу узмем'. И тако узев, и прељубу с њом учинив, донесе овакав закон: 'Онај ко хоће да отпусти жену своју, па ако се после отпуста њеног врати, други да је узме, јер је недостојно узети је ако не лежи с другим. Ако пак и брат отпусти жену – њу да узме брат његов, ако хоће'. Овакве ствари прописује у том спису: 'Ради земљу коју ти је дао Бог и одржавај је'; чини и ово тако и тако – да не говорим као он све оно што је срамно.

Други, опет, 'Спис о камили божјој'. О њој каже како беше камила од Бога и како испиваше сву реку те не могаше пролазити између две горе зато што се укљешти. А на том месту, рече, бејаху људи и, једног дана, они пијаху воду. А камила другог дана, пијући воду, храњаше их, дајући им млеко место воде. Подигоше се они зли људи и убише камилу, а та беше родила малу камилу. Пошто је мајка убијена, младунче завапи к Богу и Бог га узе к себи. Па им кажемо: Откуда беше она камила? И кажу да је од Бога била. Па велимо: Је ли се та камила па-

рила са другом камилом? И кажу – није. Онда откуда, рекосмо, роди младунче, јер видимо камилу вашу без оца и без матере и неродословну, а родивши веома пострада? Али не види се ни онај који јој је нанео насиље, а младунче се вазнесе.

Зашто, дакле, ваш пророк коме је, како кажете, Бог говорио, није о камили знао, где се напаса и ко су ти што једу млеко дојећи је? Неће ли и она, упавши некако у невоље [као и мајка] бити убијена? Или је претеча, пре вас у рај ушла, из које ће вама, како маштате, млечна река бити, јер кажете да ће вам у рају три реке потећи: воде, вина и млека. Али ако је ван раја претеча ваш камила, јасно је да се осушила од глади и жеђи. Или се и други наслађују њеним млеком па се узалуд ваш пророк размеће сматрајући да разговара са Богом, јер му тајну о камили није открио. А ако је у рају, опет ће испити воду и, остајући без воде, пресахнуће усред рајске хране. И, у недостатку воде, јер је сву испила камила, жудећете да пијете са винске реке. Пијући само вино, успалићете се и опићете се и заспати са главобољом. И после буђења од сна, заситивши се вина, заборавићете рајске красоте.

Како се, дакле, ваш пророк није присетио јада, да ће вам се тако нешто догодити у рајском изобиљу? Ни о камили се није бринуо где сада пребива. Али ни ви га не запитасте, како вам је

о трима рекама казивао сањарећи? Но ми дивну вашу камилу, која испред вас иде, јасно обелодањујемо међу душама магараца, где и ви хоћете да пребивате као животиње. Тамо је тама крајња и мука бесконачна, огањ шумећи, црв који не спава и бездани бесова.

Рече, опет, Моамед: 'Спис о храни' говори да је Христ тражио од Бога храну и дата му је, јер Бог рече говорећи му: 'Дадох теби и твојима храну нетрулежну'. Затим, 'Спис о волу' говори и друге неке речи достојне смеха, које због многих ствари сматрах да треба прескочити.

Положи закон да се они [тј. муслимани], укључујући и жене, обрезују; нареди да се не празнује субота, нити да се крштава, а да се једе оно што је законом забрањено, дозволивши да се једе оно за шта је наређено уздржати се. Свињско месо не јести. Пијење вина сасвим је забрањено.[6]

Поклањати се само јединоме Богу. Христа, дакле, поштовати као Реч Божју, а не као Сина који се од Духа Светог родио. А Реч, и Дух произнесени и у ваздух разливени, разумети несаставно [не ипостасно], нити са Оцем једнобитно. Свету Деву Марију не називати Богородицом, него је сматрати сестром Мојсијевом и Ароновом.

---

[6] Довде је из списа светог Јована Дамаскина (в. нап. 2), а даље је из списа Георгија Монаха (в. нап. 4).

Сањарећи тако нешто, рече за себе да ће кључар раја бити. Зато ће се, рече, у дан судњи прво појавити Мојсије са Израиљћанима и, као преступници закона, биће предати муци вечној. А потом ће се, рече, појавити Исус и одрећи се пред Богом да је себе звао Сином Божјим. А хришћани, који су се дрзнули да тако нешто припишу Христовом имену, проповедајући га и за Бога, и Сина Божјег, и Реч оваплоћену – [биће предати огњу пакленом].

А потом за себе рече да ће га Бог позвати као веома побожног и похвалиће га као повод побожности читавог народа, и због тога ће бити рајски кључар. И пошто он буде отворио рај, с њим ће, рече, ући, без приговора и без суда, седамдесет тисућа оних који се могу, каже, успротивити томе, да се осталима суди. И праведници ће се, без сумње, насладити уживања, а они за које се нађе да су грешници, имаће писма око вратова везана, па ће и они ући у рај; и ти ће се назвати проштеницима Божјим и Моамедовим.

А у рају ће, рече, три реке бити: једна медна, друга млечна и трећа винска, да свак има власт да се насићује одакле хоће. Са њима ће бити жене бестрасно и одржавати им храмове и свакојако угађати, рече.

А Јудејци и хришћани биће уместо дрва за ватру положени. Самарићани, рече, износиће смеће и њихова говна из раја избацивати како се не би рај усмрдео.

Свак како је живео овде, или у богатству или у сиромаштву, на исти начин ће и онамо, каже, живети.

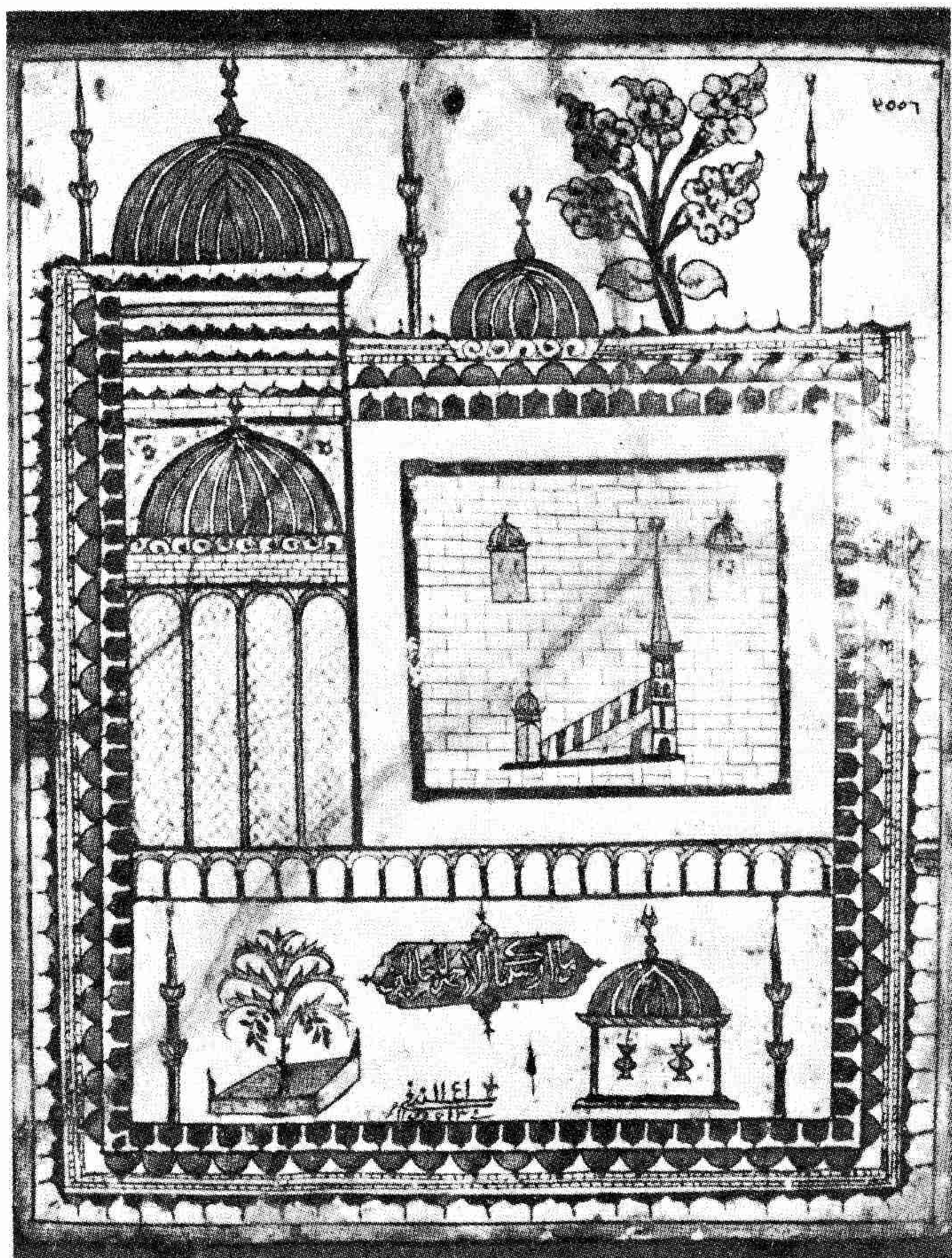
Тај варалица је уз то учио, да је за свако добро и зло узрочник Бог; и све што наиђе на човека, ако и од искушења лукавога, од Бога бива. Лажно говори.

А разбојници и врачари и сви који буду ухваћени у злим делима и убијани – њима је, рече, Бог писао да буду такви, и хтео је да они тако умру.

И друге неке ствари измишљајући брбљају јадници, вечних блага лишени као нечастиви хулници“[7].

---

[7] За овај превод коришћени су превасходно необјављени византијски номоканонски зборници из разних библиотека, као на пример: Манастира Светог Јована Богослова на острву Патмосу (Patm. 205, f. 251α–256α); манастира Кутлумуша на Светој Гори (Athos Kutlumus 42, f. 320β–324α); манастира Велике Лавре на Светој Гори (Athos Laurae 93, f. 251α–255α); манастира Свете Екатерине на Синају (Sinait. 1795, f. 60β–65β, где је само Дамаскинов део, без текста из списа Георгија Монаха). Потребна објашњења за поједина места у српском тексту, наспрам грчког изворника, биће дата у преводу целог *Законоправила*.

Изглед Медине на мамелучкој керамици из XVI века. (Пренето из књиге Svijet islama, стр. 138).

Овоземаљски садржај Курана

Измаилћанска вера је, у ствари, исламска или муслиманска вера коју каткад називају и мухамеданском, за шта у *Курану* или *Корану* – књизи која садржи Мухамедово излагање те вере – има основа утолико што се од верника захтева апсолутно покоравање вољи Мухамедовој као вољи Алаховој. А према исламском веровању *Куран* је свети спис, „ријеч Божја, те Бог у њему објављује о себи оно што хоће да људи знају“[8]; „он је вјерно казивање пракњиге која се налази на небу, а та небеска књига тек је Алаховом милошћу постала ‘арапски’, за Мухамеда и његов народ разумљиви Куран...“[9] Тиме је Мухамед „ударио темељ верском и политичком уједињењу арабљанског света“[10].

---

[8] N. Smailagić, *Leksikon Islama*, Svjetlost – Sarajevo 1990, 23; уп. исто, стр. 338 сл.

[9] N. Smailagić, *Leksikon* 346; в. B. Lewis, *The world of Islam*, London 1976; уп. *Svijet islama*, izd. „Jugoslovenska revija“ i „Vuk Karadžić“, Beograd 1979, 15 (даље: *Svijet islama*).

[10] Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969, 125.

Мухамед – посланик Алахов, и његови следбеници, себе су називали „муслим“ (отуда име муслимани, више пута поменути у *Курану*)[11], чиме су казивали да следе нов начин верског живота, тј. ислам.[12] А реч „ислам“ су у преисламско време употребљавали трговци Меке у значењу „уговор“. Мухамед је тој речи дао нов смисао који се састоји у потпуном предавању вољи Алаховој и исламизацији света, одређујући тако смер и циљ својих следбеника. Граматички, „ислам“ је инфинитив глагола „аслама“, који значи: прихватам, подчињавам се, предајем се, чиме се истиче унутрашње – душевно стање муслимана према Алаху, према својима – истоверницима, и према немуслиманском свету. Временом се реч „ислам“ свела на назив вере посебног система верскополитичких идеја, закона, живљења.[13]

[11] *Kur'an*, прев. B. Korkut, Sarajevo 1977, III, 102, 112; IX, 100; X, 72, 84; XI, 14; XII, 101; XVI, 102; XXII, 78; XXVII, 42; XXVIII, 53; XXXIII, 35; XXXIX, 12: „И наређује ми се да будем први муслиман“; LI, 36; LXVIII, 35.

[12] N. Smailagić, *Lexikon*, 445 – muslim.

[13] Више о поимањима речи „ислам“ и „муслим“, са литературом, в. на пример, H. Ringgren, *Islam, 'aslama, and Muslim*, Uppsala 1949; W. Kantwell Smith, *The Meaning and the End of Religion*, New York 1963; B. Lewis, *Vjera i vjernik*, у: *Svijet islama*, 29. 'Αναστασίου Γιαννουλάτου, ἀρχιεπισκόπου Τιράνων καὶ πάσης 'Αλβανίας, 'Ισλάμ. Θρησκειολογικὴ ἐπισκόπησις, 'Αθῆναι 1993[6], 21.

Када су се у једном таквом систему око халифа (врховних верских и управних поглавара исламске заједнице – имама као Мухамедових наследника) образовали халифати који нису били средишта само духовне већ и економскополитичке моћи, халифе су се временом уздигли међу најмоћније и најбогатије владаре на свету.[14] Као такви, халифати су често били повод за велика крвопролића међу Мухамедовим следбеницима и многа цепкања унутар исламског света. Познато је да су већ други и трећи по реду Мухамедови наследници у Медини – халифе Омар (634–644) и Отман (644–656) убијени од самих муслимана.

Најстравичнији догађаји по халифе и исламски свет одиграли су се у Багдаду који је са својим халифатом, пренетим из Медине (пошто је претходно био у Куфи па у Дамаску), постао политичко средиште ислама и пространог царства. А то царство је за непуну деценију после Мухамедове смрти (632. после Христа) освојило Персију и источне провинције Византијског царства[15], да би се само сто година касније простирало од Хималаја и кинеских равница до Пиринеја.

[14] О халифама и установи халифата в. N. Smailagić, *Leksikon*, 229–233; B. Lewis, *Uvod*, у: *Svijet islama*, 16–18; обимнију литературу в. 'Α. Γιαννουλάτου, 'Ισλάμ, 214, нап. 58.

[15] Видети, Г. Острогорски, *Историја Византије*, 125–126.

Већ од IX века почела је да слаби управна моћ багдадских халифа у корист везира, тако да су око 946. године „у Багдаду постојале три особе које су некада заузимале то високо мјесто, а сада су, свргнуте и ослепљене, живјеле од милостиње“[16]. Халифат у Багдаду је ипак постојао до 1258. године када су Монголи, предвођени Хулагуом, освојили град и „погубили халифу ал – Мустасима који за собом није оставио насљедника. То је била незапамћена несрећа за исламски свијет, који се тада први пут нашао без поглавара...“[17] У вези са несрећама насталим због халифата „Аш – Шехрестани каже да ниједна тачка вјере није изазвала такво крвопролиће и такве свађе у сваком раздобљу исламске повјести као ова“[18].

Занимљиво је да су Монголи, освајачи Багдада, у времену од краја XIII до краја XIV века, примили ислам и учврстили га у Централној Азији. Кад је реч о ширењу ислама, посебну улогу у томе имају Турци који су у XV и XVI

[16] N. Smailagić, *Leksikon*, 230.

[17] N. Smailagić, *Leksikon*, 231. Међутим, познато је да багдадски халифа није и једини халифа; Египат је, на пример, имао свог – абасидског халифу, за кога, сматра се, исламски свет ван Египта није ни знао; сунити су, такође, имали од XIII века свог халифу у Магрибу (исто, 231).

[18] N. Smailagić, *Leksikon*, 232; више о томе в. B. Lewis, *Uvod*, у: *Svijet islama*, 16 сл.

веку владали у Западној Азији и Југоисточној Европи[19].

Сребрни новчић Сулејмана II (1687–1691), на којем је исписано име Константинопоља. (Пренето из књиге Svijet islama, стр. 287).

Поједини независни владари исламског света, настојећи да постигну потпуну послушност својих поданика, обраћали су се халифама

[19] Литературу о томе в. ᾿Α. Γιαννουλάτου, ᾿Ισλάμ, 223–224.

да им званично потврде владарску титулу. „Прича се чак да је Бајазит I 1394. године затражио од абасидског халифе у Каиру да га службено призна султаном, али постоје и сумње у вјеродостојност тог извјештаја. Јер почевши од друге половине 14. стољећа, када је након освајања Адријанополиса (Једрене), Филипополиса (Филибе) и др., његов отац Мурат I био проглашен 'изабраним халифом Божјим', уврјежило се да османски султани, као и остали исламски владари, потражују за себе наслов халифе који су им признавали и њихови поданици и владари других земаља"[20].

Зачетке халифата и крвопролића, изазваних од стране муслимана током читаве њихове историје, треба тражити у самом Мухамеду и *Курану*. Ту леже и корени исламизације света, односа муслимана према немуслиманима.

Многи подаци у објављеним књигама о Мухамедовом животу више су легенда него научно доказане чињенице. Сматра се да је по очевој линији био сиромашног порекла из Меке, а по мајчиној линији везан је био за Медину. У *Курану* је записано да је „био сироче" и „сиромах"[21]. Према муслиманском предању, рођен је између 570. и 580. године после Христа. Отац,

---

[20] N. Smailagić, *Leksikon*, 231.

[21] *Kur'an*, XCIII, 6, 8.

Абд Аллах, није доживео његово рођење, а мајка Амина умрла је кад је имао шест година. Бригу о њему преузео је прво деда који је умро после две године, а надаље један од ујака, Абу Талиб, трговац. Мухамед је детињство провео углавном као пастир међу Бедуинима. Место у *Курану* које каже да га је Алах „имућним учинио"[22], може се довести у везу са предањем да је био ожењен богатом удовицом Хадицом, петнаест година старијом од њега, код које је претходно био у трговачкој служби. Отуда и обиље трговачких израза и поређења у *Курану*. Поред Хадице, друге знане његове жене биле су: Зејнеба која је претходно била жена његовог посинка Зејда, Омелтуна, Аиша, Хафса, Ум Кулсум, Ум Селема. Слободно се женио удовицама и распуштеницама, али је било забрањено да се други жене његовим удовицама или распуштеницама, јер се оне сматрају мајкама свих верника[23].

---

[22] *Kur'an*, XCIII, 8.

[23] Уп. *Kur'an* XXXIII, 53; в. коментар у *Kur'anu*, сура XXXIII, 6–1; 36–1; 37–1; 40–1 (стр. 687–689); уп. LXVI, 3–1 (стр. 694); N. Smailagić, *Leksikon*, 341. У вези са Мухамедовим женама забележено је: „Мухамед је једном приликом јео меда код своје жене Зејнебе. За ово су сазнале његове друге двије жене Аиша, кћи Абу Бекрова и Хафса, кћи Омерова, па су се договориле да му, свака посебно, рекне да осјећају задах из његових уста, јер да су пчеле пасле једну врсту цвијећа од којег је мед добио врло јак и неугодан мирис. Мухамед је био веома осјетљив на то и кад су му њих двије то рекле, заклео се да неће више јести меда, иако му је мед био врло драг" [*Kur'an*, коментар на суру LXVI, 1–1 (стр. 693–694)].

Мухамед је своју пророчку мисију почео, према исламском предању, у Меки 610. године после Христа, у четрдесетој години живота. Претходно је у једној пећини близу Меке имао визију анђела који му је читао божанску Књигу, а он понављао. Књига му је „дио по дио усмено приопћавана и то не у изворном облику, него у арапском пријеносу који је њему и његовим земљацима био разумљив“[24].

Верски догађај у пећини Мухамед је испричао прво својој богатој жени Хадиџи. Ова је поверовала у чудо, сматрајући да се њеном мужу јавио арханђел Џибрил (Гаврило). На тај начин је помогла Мухамеду да савлада узбуђење, а сâма постала прва верница ислама. Учвршћен у вери, Мухамед је почетак своје мисије овако представио: „Тако ми Књиге јасне, Ми смо почели да је у благословљеној ноћи објављујемо“[25].

Већина идолопоклоничког живља у Меки, нарочито виши слојеви, нису прихватили прве проповеди Мухамедове зато што је, позивањем да следе пут ислама, тј. да се потчине Алаху, угрожавао њихове трговачке интересе[26]. Када је

[24] N. Smailagić, *Leksikon*, 425, где су наведени и одговарајући стихови *Kur'ana*.

[25] *Kur'an*, XLIV, 2–3; уп. XCVII, 1.

[26] Опширније о томе, са литературом, в. 'A. Γιαννουλάτου, 'Ισλάμ, 79.

нетрпељивост према њему достигла врхунац, и када се народ Меке спремао да га убије, морао је 622. године (отада почиње исламско рачунање година) да побегне у Медину (онда звану Јасриб), где је остао све до смрти (632).

Јављање арханђела Гаврила Мухамеду. Универзитетска библиотека у Единбургу. (Пренето из књиге митрополита Μεθοδίου Φούγια, стр. 42)

У Медини је коначно обликовао исламизам, развио политичку и чврсту војну стратегију не само за повратак у Меку, чије је светилиште – црни камен доводио у везу непосредно

са Авраамом[27] као једнобошцем, него и за рат против многобожаца, Јевреја и хришћана. Друге године боравка у Медини (623) прописао је да се муслимани убудуће, док се моле, окрећу према Меки уместо према Јерусалиму како су то до тада чинили. Следеће године (624) прописао је обавезу муслиманима да одлазе у Меку на поклоњење. Уместо ранијег поста завео је нови пост у току месеца Рамазана, тврдећи да је у том месецу примио откривење од Алаха.

Углед Мухамеда растао је напоредо са успесима његових следбеника из Медине против војске из Меке. У биткама није учествовао непосредно. Морал својих, малобројних у почетку, војника – муслимана крепио је проповедима, тврдећи да им мноштво анђела помаже у рату. Храбрима је обећавао „џеннет“ (рајске баште), а плашљивцима је најављивао вечне муке у „џехеннему“ (паклу). Са неба је, према *Курану*, речено Мухамеду: „О Вјеровјесниче, бодри вјернике на борбу! Ако вас буде двадесет издржљивих, побиједиће двије стотине; а ако вас буде стотина, побиједиће хиљаду оних који не вјерују, зато што су они људи који не схваћају... ако вас буде стотина издржљивих, побиједиће двије стотине; а ако вас буде хиљада, побиједиће, Аллаховом вољом двије хиљаде. А Аллах је уз оне који су издржљиви“[28]. „Онима који буду на путу Моме мучени и који се буду борили и погинули, сигурно ћу преко рђавих дјела њихових прећи и сигурно ћу их у џеннетске башче, кроз које ће ријеке тећи, увести; награда

[27] *Kur'an*, II, 125 сл.

Сведочанство о ходочашћу (XII век), издавано у Меки и Медини. (Пренето из књиге Svijet islama, стр. 38).

[28] *Kur'an*, VIII, 65–66.

ће то од Аллаха бити. – А у Аллаха је награда најљепша“[29].

Напоредо са војним успесима увећавао се и број Мухамедових жена; женио се и удовицама храбрих војника који су пали у борби за исламизам. У једно време „имао је девет законитих жена, сем робиња“[30]. Све могуће приговоре верника на рачун својих женидби Мухамед је правдао Алаховом вољом. Тако је, на пример, за узету Зејдову жену – жену свог посинка, у Курану записано: „И пошто је Зејд с њом живио и од ње се развео, Ми смо је за тебе удали како се вјерници не би устручавали више да се жене женама посинака својих кад се они од њих разведу – како Аллах одреди, онако треба да буде“[31]. Уосталом, „Вјеровјеснику није гријех да чини оно што му Аллах одреди јер такав је био Аллахов пропис и за оне који су прије били и нестали...“[32].

[29] *Kur'an*, III, 195.

[30] 'Α. Γιαννουλάτου, 'Ισλάμ, 89.

[31]. *Kur'an*, XXXIII, 37.

[32]. *Kur'an*, XXXIII, 38. Мухамед иде и даље од тога. Наиме, ако му се допадне блиска рођака и хоће да живи са њом, он себи, и само себи, допушта то, правдајући се „самилошћу Алаха“, док осталим верницима забрањује тако нешто: „О Вјеровјесниче, Ми смо ти дозволили да буду жене твоје... и кћери стричева твојих, и кћери тетака твојих по оцу, и кћери даица твојих, и кћери тетака твојих по матери које су се с тобом иселиле, и само теби, а не осталим вјерницима – жену-вјерницу која себе поклони вјеровјеснику ако вјеровјесник хоће да се њоме ожени – да ти не би било тешко... А Аллах прашта и самилостан је“ (*Kur'an*, XXXIII, 50).

Мухамед, у ствари, вољу Аллаха своди на раван сопствене воље, јер не постоји бољи начин од тога за правдање циља којем стреми. У том смислу су у *Курану* записане речи: „Онај ко се покорава Посланику покорава се и Аллаху...“[33]. Слично каже и на другом месту: „Када Аллах и Посланик његов нешто одреде, онда ни вјерник ни вјерница немају право да по свом нахођењу поступе. А ко Аллаха и његова Посланика не послуша, тај је сигурно скренуо с правог пута“[34].

Видели смо како Мухамед гледа на туђе удовице и распуштенице. На своје жене, међутим, гледа себично и љубоморно, опет позивајући се на вољу Алаха: „О жене Вјеровјесникове, ако би која од вас очит гријех учинила, казна би јој удвостручена била, а то је Аллаху лако... О жене Вјеровјесникове, ви нисте као друге жене! Ако се Аллаха бојите, на себе пажњу говором не скрећите, па да у напаст дође онај чије је срце болесно, и неусиљено говорите. У кућама својим боравите и љепоту своју, као у давно паганско доба, не показујте... и Аллаха и Посланика његова слушајте...“[35] Алах, штавише, штити Мухамеда од жена које има: „ ...А ако се

[33] *Kur'an*, IV, 80.

[34] *Kur'an*, XXXIII, 36; уп. XXXIII, 57.

[35] *Kur'an*, XXXIII, 30–33; уп. XXXIII, 55.

против њега удружите, па – Аллах је заштитник његов, и Џибрил [Гаврило], и честити вјерници; најпослије, и сви мелеки [анђели] ће му на помоћ бити. Ако вас он отпусти, Господ његов ће му дати умјесто вас бољих жена од вас...“[36]

Много значајније успехе од ових у приватном животу Мухамед је постигао на верском, политичком и ратном пољу, такође уз помоћ тврђења да оно што захтева или хоће да чине и разумеју муслимани – то Алах захтева. Већ у Медини, као првом главном граду исламске државе, понашао се као вођа теократске државе, чији су циљеви општа исламизација, било мирним путем или мачем ако треба. Таква стремљења потврдио је на делу, и то у самом почетку, тј. када су се код Бедра 624. године његови малобројни муслимани (324) сукобили и немилосрдно потукли троструко бројнију (950) војску која је из Меке кренула била на Медину. Тада се Мухамед обрушио на „Жидове који су нападали његову посланичку функцију и дјеловање. Они су, осим тога, настојали разрушити основу коју је он створио за Медину... али су најгоре прошли... били су посјечени“[37]. Меку је коначно освојио 630. године са својих 10.000 војника, и то без борбе, што се приписује његовој дипломатској даровитости. Исте

[36] *Kur'an*, LXVI, 4–5.

[37] N. Smailagić, *Leksikon*, 385; уп. 'А. Γιαννουλάτου, 'Ισλάμ, 87.

је године, међутим, борбом поразио око 20.000 ратника побуњеног околног становништва Меке.

Мухамед ипак није остао у Меки; вратио се, по обећању, у Медину, где је умро 8. јуна 632. године. Основне његове поруке за борбу против „неверника“ и општу исламизацију забележене су у *Курану*. За највеће непријатеље муслимана прогласио је многобошце, затим Јевреје и хришћане које назива „следбеницима Књиге“[38], тј. *Библије – Старог и Новог завета*. Сви су ови наспрам ислама, у ствари, неверници, за које у *Курану* каже: „Борите се против оних којима је дата Књига...“[39]. „О Вјеровјесниче, бори се против невјерника и лицемјера и буди строг према њима! Њихово пребивалиште биће џехеннем...“[40]. „...Невјерници су вам, доиста, отворени непријатељи“[41]. „Немојте малаксати тражећи непријатеље...“[42]. „Они би једва дочекали да и ви будете невјерници као што су они невјерници, па да будете једнаки. Зато их не прихватајте као пријатеље док се ради Аллаха не иселе. А ако окрену леђа, онда их хватајте и убијајте гдје год их нађете...“[43]. „Када се у бо-

[38] *Kur'an*, III, 98–99 и др.

[39] *Kur'an*, IX, 29.

[40] *Kur'an*, LXVI, 9.

[41] *Kur'an*, IV, 101; в. IV, 102.

[42] *Kur'an*, IV, 104.

[43] *Kur'an*, IV, 89; в. IV, 91; V, 57.

рби с невјерницима сретнете, по шијама их ударајте све док их не ослабите, а онда их ве-

Шамил, кавкаски вођа, који је проповедао свети рат против Руса у току двадесет пет година (1834–1859). (Пренето из књиге Svijet islama, стр. 348).

жите...“[44]. „И не будите кукавице и не нудите примирје кад сте јачи, јер Аллах је с вама, Он

[44] *Kur'an*, XLVII, 4.

вас неће награда за дјела ваша лишити“[45]. „У срца невјерника Ја ћу страх улити, па их ви по шијама ударите, и ударите их по прстима“[46]. „Невјерника обрадуј казном несносном!“[47] „О вјерници, борите се против невјерника који су у близини вашој и нека они осјете вашу строгост“[48].

Никакве сумње нема да Мухамед хришћане сматра заиста неверницима, јер истиче у *Курану*: „Невјерници су они који говоре: ‘Бог је – Месих, син Мерјемин’...“[49] У томе треба видети образложење зашто су Османлије хришћане називали неверницима, јер по исламском учењу, Месија – Исус Христос није Бог, него само „Аллахов посланик“ који „доноси радосну вијест о посланику чије је име Ахмед...“[50].

Већим непријатељима од хришћана Мухамед у *Курану* представља Јевреје „које је Аллах проклео и на које се расрдио и у мајмуне и свиње претворио...“[51]. „Јевреји говоре: ‘Аллахова рука је стиснута!’ Стиснуте биле руке њихове и проклети били због тога што говоре!... Кад

[45] *Kur'an*, XLVII, 35.

[46] *Kur'an*, VIII, 12.

[47] *Kur'an*, IX, 3.

[48] *Kur'an*, IX, 123.

[49] *Kur'an*, V, 17; уп. V, 72–73.

[50] *Kur'an*, LXI, 6; уп. IV, 171; V, 75; IX, 30; LVII, 27.

[51] *Kur'an*, V, 60; уп. VII, 166; LXII, 6.

год покушају да потпале ратну ватру, Аллах је угаси. Они настоје да на Земљи смутњу праве, а Аллах не воли смутљивце“[52]. Дато је и образложење зашто муслимани Јевреје сматрају већим непријатељима од хришћана: „Ти ћеш сигурно наћи да су вјерницима најљући непријатељи Јевреји и многобошци; и свакако ћеш наћи да су вјерницима најближи пријатељи они који говоре: ‘Ми смо хришћани’, зато што међу њима има свећеника и монаха и што се они не охоле“[53]. Али на другом месту Мухамед проклиње хришћане и сâм противречи, а противречност је честа појава у *Курану*: „...Убио их Аллах! Куда се одмећу? Они, поред Аллаха, боговима сматрају свећенике своје и монахе своје и Месиха, сина Мерјемина...“[54]. „О вјерници, многи свећеници и монаси доиста на недозвољен начин туђа имања једу и од Аллахова пута одвраћају...“[55]. После овако изреченог проклетства и осуде на рачун хришћана, тешко да који муслиман може поверовати напред наведеним речима у *Курану*, да су им хришћани „најближи пријатељи“ зато што имају „свећенике и монахе“ и зато „што се они не охоле“.

[52] *Kur'an*, V, 64.

[53] *Kur'an*, V, 82.

[54] *Kur'an*, IX, 30–31.

[55] *Kur'an*, IX, 34.

Халифа Омајад Абдал Малик (685–705) на искованом новцу који садржи прво представљање „мача ислама“. (Пренето из књиге Svijet islama, стр. 35).

Халифа Абасид ал Муктадир (908–932) на искованом новцу. (Пренето из књиге Svijet islama, стр. 35).

Против многобожаца као најљућих непријатеља муслимана, Мухамед је поручио: „О вјерници, многобошци су сама поган...“[56]. „Када прођу свети мјесеци, онда убијајте многобошце гдје год их нађете, заробљавајте их, опсједајте и на сваком пролазу дочекујте...“[57]

Све што је напред речено, на основу *Курана*, само је делић путоказа ка сагледавању сложене личности Мухамеда као утемељивача исламске вере, теократске арапске државе и става муслимана према немуслиманима.

Део немуслиманског света су и Византинци као хришћани, чије је царство са југоистока било изложено притисцима мухамеданаца који су га, најзад, и укинули кад су Турци 1453. године освојили Цариград[58]. Слично Византинцима, и Срби су у својој историји дуго били изложени притисцима и страдањима од стране османлијских муслимана као освајача. Опасност од исламизма Византинци су рано уочили, па су у својој књижевности кроз читав средњи век развијали апологетскополемичке списе о Мухамеду и о штетности његовог учења. Чинили су то не само теолози него и владари, ослањајући се на већ поменути спис светог Јована

[56] *Kur'an*, IX, 28.

[57] *Kur'an*, IX, 5.

[58] О томе в. Г. Острогорски, *Историја Византије*, 495 сл.

Дамаскина „*О јересима*“[59], по чијем су узору каснији византијски писци састављали сличне

Османски јаничар, дрворез. (Пренето из књиге Svijet islama, стр. 214).

[59] Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Περὶ αἱρέσεων ..., Migne PG, 94, 678–773. Спис о измаилћанској вери је на крају (764–773) под бројем 101.

списе, као на пример: Теодор Авукарас, *„Против јереси Јудејаца и Сарацина“*[60]; Вартоломеј Едесинац, *„Изобличавање Агарјанина“*[61]; иза тог списа следи спис *„Против Мухамеда“*[62]; Никита Византинац Философ, *„Побијање Књиге коју је кривотворио Арабљанин Мухамед“*[63]; Георгије Монах, звани Амартолос, *„О вођи Сарацина – Мухамеду који је и Мухумет“*[64]; Ефтимије Зигабин, *„Против Сарацина који се називају Измаилћанима...“*[65]; Јован Кантакузин (1347–1354), *„Против мухамеданаца“*[66]; Манојло II Палеолог

[60] Θεοδώρου Ἀβουκάρα, Κατὰ αἱρέσεων Ἰουδαίων καὶ Σαρακηνῶν, Migne PG, 97, 1544–1561. О називу Ἀβουκάρα од Abu Qurra и о спису в. B. Hans-Georg, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1977, 488–489.

[61] Βαρθολομαίου τοῦ Ἐδεσηνοῦ, Ἔλεγχος Ἀγαρηνοῦ, Migne PG, 104, 1383–1448; в. B. Hans-Georg, *Kirche und theologische Literatur*, 531.

[62] Migne PG, 104, 1448–1457. О овом спису в. B. Hans-Georg, *Kirche und theologische Literatur*, 531.

[63] Μικήτα Βυζαντίου Φιλοσόφου, Ἀνατροπὴ τῆς παρὰ τοῦ Ἄραβος Μωάμετ πλαστογραφηθείσης Βίβλου, Migne PG, 105, 669–841; в. B. Hans-Georg, *Kirche und theologische Literatur*, 530–531.

[64] Γεωργίου Μοναχοῦ τοῦ ἐπικλὴν ‘Αμαρτωλοῦ, Περὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Σαρακηνῶν Μωάμεθ τοῦ καὶ Μουχούμετ, Migne PG, 110, 864–873; в. B. Hans-Georg, *Kirche und theologische Literatur*, 528.

[65] Εὐθυμίου τοῦ Ζιγαβηνοῦ, Κατὰ Σαρακηνῶν, οἵ καλοῦνται Ἰσμαηλῖται..., Migne PG, 130, 1332–1360; в. B. Hans-Georg, *Kirche und theologische Literatur*, 614.

[66] Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, Κατὰ Μωαμεθανῶν, Migne PG, 154, 372–692; в. B. Hans-Georg, *Kirche und theologische Literatur*, 731–732.

(1391–1425), *„Дијалог који је водио са неким Персијанцем...“*[67]

Византинци муслимане најчешће називају Ἰσμαηλῖται, Ἀγαρινοί, Σαρακηνοί. Исти називи су пренети и у српскословенски текст, који је свети Сава преузео из номоканонске византијске грађе, а састоји се од напред наведеног списа светог Јована Дамаскина и, делимично, списа Георгија Монаха (IX век). Тамо су муслимани на самом почетку названи Измаилћанима зато што су потомци Измаила, сина Аврамова од робиње Агаре, јер му жена Сара „не рађаше дјеце“[68].Касније је Сара родила Авраму Исака[69]. Потомци Измаилови „живљаху од Евилата до Сура према Мисиру, како се иде у Асирију“[70], што чини западне и северне делове Арабије, одакле су се незадрживо ширили на исток и запад. Одувек су, па и данас, непријатељи Исакових потомака – Јевреја, исто колико су и ови непријатељи њима. Агар-

[67] Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου, Διάλογος ὅν ἐποιήσατο μετά τινος Πέρσου..., Migne PG, 156, 126–173; в. B. Hans-Georg, *Kirche und theologische Literatur*, 747–748. О овде поменутим и другим Византинцима који су писали против Мухамедовог учења в. Е. Δ. Σδράκα, ‘Η κατὰ τοῦ ’Ισλὰμ πολεμικὴ τῶν βυζαντινῶν θεολόγων, Θεσσαλονίκη 1961, 40–72.

[68] *I књ. Мојс.* 16, 1 сл.; в. Э. Nюстрем, *Библейский энциклопедический Словарь для дома и школы*, прев. И. С. Свеенссона, Stockholm 1969, 198 – Измаил.

[69] *I књ. Мојс.* 17, 15 сл.

[70] *I књ. Мојс.* 25, 18.

јанима се називају по робињи Агари[71], а Сарацинима по Сари која је испољила сујету према Агари кад је родила Измаила. Поред ових назива, у византијској књижевности равноправно се јавља и појам „мухамеданци“, изведен од имена Мухамед.

Апологетска садржина списа о измаилћанској вери наметнута је самом садржином „Књиге од Аллаха“[72] – *Курана* у којем има нетачности, нејасноћа и много противречности. Додуше, Мухамед за *Куран* каже: „Да је он од неког другог а не од Аллаха, сигурно би у њему нашли многе противрјечности“[73], али ово је далеко од истине. Нетачно је, на пример, да је жена Имранова родила Мерјему (Марију), која је наводно предата на чување Зекерији (Захарији)

[71] Објашњење за име Агара в. Э. Нюстрем, *Библеиский энциклопедический Словарь*, 8-Агарь.

[72] *Kur'an*, II, 89. У *Курану* има, наравно, и веома лепих поука, на пример о праштању, милостињи, тачном мерењу, али оне су већ давно биле записане у Јеванђељу. Кад је реч о позитивним странама, познато је да су се у крилу измаилћанске вере веома успешно развијале науке, нарочито алгебра, геометрија, географија, астрономија, хемија, а надасве уметност. Колико у основама тих наука има грчке науке и колико је о томе писано, в. A. I. Sabra, *Naučni poduhvati*, у: *Svijet islama*, 185–204; Μ. Φούγιας, μητροπολίτης Πισιδίας, Το Ελληνικό Υπόβαθρο του Ισλαμισμού, Αθήνα 1994. Али спис о измаилћанској вери расправља о Мухамеду и његовој теологији у *Курану* наспрам овоземаљског и загробног живота, па је овај рад сведен углавном на те оквире.

[73] *Kur'an*, IV, 82.

и родила Месију Исуса[74], јер је Марија предата Јосифу[75], а Јелисавета, жена Захаријева, била јој је рођака[76]. Нетачно је, такође, да Исуса, како пише у *Курану*, Јевреји „нису ни убили ни распели... већ га је Алах уздигао Себи“[77].

Управо нетачности у *Курану* нагнале су светог Јована Дамаскина и друге византијске писце да о томе оставе писана сведочанства. Дамаскин је свакако до танчина познавао муслиманску веру, обичаје и предање, јер је, „иако Грк, заузимао висок положај на калифином двору у Дамаску, пре но што се закалуђерио у јерусалимском манастиру св. Саве“[78].

Многа учења изнета у *Курану* профанишу веру у Бога, због чега је Дамаскин у свом спису, како смо видели, подвргао критици одређена места. У вези са тим, овде треба напоменути две ствари. Прво, Дамаскин је у рукама могао имати неку или више од неколико различитих и опречних редакција *Курана*, са наивним причама преузетим из усменог предања, каква је, на пример, она о камили, а не данашњи текст који је претрпео измене и дотеривања. Једна од тих редакција је „Убејева у Дамаску“, где је он живео и

[74] *Kur'an*, III, 35–45.

[75] *Мш* 1, 18; Лк 1, 27.

[76] *Лк* 1, 36.

[77] *Kur'an*, IV, 157–158.

[78] Г. Острогорски, *Историја Византије*, 171.

службовао у халифату као „први саветник“ (πρωτοσύμβουλος). Имао је, дакле, положај већи од „главног канцелара“ (γενικὸς λογοθέτης), који је у истом халифату заузимао његов отац, Сергије, такође хришћанин[79]. Друго, у овоме раду цитирани *Куран* је превод са усаглашеног рукописног арапског текста, који је преписао Хусеин Бошњак 1775/76. године, а чува се у Народној и универзитетској библиотеци у Сарајеву под бр. MS-3846[80].

Заиста је профанисање вере у *Курану* пренаглашено; пише, на пример, да ће „онај ко жели неку другу вјеру осим ислама... на оном свијету настрадати“[81], а онај ко се покорава Алаху и Мухамеду: уживаће у рајским баштама са рекама и „дивним дворовима“[82]; „у њима ће се нару-

[79] О различитим редакцијама *Курана* в. N. Smailagić, *Leksikon*, 342–343. Познато је да нису сви муслимани брзо прихватили завршну редакцију *Курана*; у Куфи (Kufa), на пример, држали су се свог текста све „до краја првог миленијума“ (Ά. Γιαννουλάτου, Ἰσλάμ, 102, нап. 5). А о животу и списима светог Јована Дамаскина в. Δ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, ἐν Ἀθήναις 1930, 542–551; посебно о његовом односу према халифату у Дамаску и измаилћанској јереси: D. J. Sahas, *John of Damascus on Islam. The Heresy of the Ismaelites*, Leiden 1972.

[80] Детаљније о овом рукопису и преводу Б. Коркута в. *Kur'an*, стр. 707–715.

[81] *Kur'an*, III, 85.

[82] *Kur'an*, IX, 72, 89, 100; уп. III, 136, 195, 198; IV, 13, 122; V, 65, 85; IX, 21; X, 9; XIII, 35; XIV, 23; XV, 45; XVI, 31; XVIII, 107–108; XX, 76; XXII, 14, 56; XXV, 10, 16; XXIX, 58; XXX, 15; XXXI, 8; XXXII, 19; XXXVIII, 50–51; XXXIX, 20; XLII, 22; XLIII, 73; XLIV, 51–52; XLVII, 12; XLVIII, 5, 17; LI, 15; LII, 17–24; LIV, 54; LV, 46–76; LVI, 12–33; LVII, 12; LVIII, 22; LXI, 12; LXIV, 9; LXV, 11; LXVI, 8; LXIX, 21–24; LXX, 35; LXXIV, 40; LXXVII, 41–43; LXXVIII, 31–36; LXXXIII, 22–28; LXXXV, 11; LXXXVIII, 12; XCVIII, 8.

квицама од злата китити и у зелена одијела од дибе и кадифе облачити, на диванима ће у њима наслоњени бити...“[83]; „они и жене њихове биће у хладовини на украшеним диванима наслоњени“[84]; „ето, тако ће бити и Ми ћемо их хуријама крупних очију женити“[85], а тамо су „ријеке од воде неустајале и ријеке од млијека непромијењена укуса, и ријеке од вина, пријатна онима који пију, и ријеке од меда процијеђеног и... воће сваковрсно...“[86], „и дјевојке младе, година истих“[87].

Озакоњена полигамија, неограничен број жена „из плијена“, женидба са блиским рођакама, лак развод брака, издашна обећања послушнима Мухамеду и Алаху да ће се по жељи телесно наслађивати у „џеннету“ (рају) – све то омамљује поводљиву људску природу и открива тајну брзе исламизације читавих народа, ка-

[83] *Kur'an*, XVIII, 31; уп. XXII, 23; XXXV, 33; XXXVII, 44; XLII, 71; XLIV, 53; LV, 54, 76; LVI, 15–16, 34; LXXVI, 12–21; LXXVII, 34; LXXXVII, 12–16.

[84] *Kur'an*, XXXVI, 56; уп. IV, 57; XXXVII, 48; XXXVIII, 52; XL, 8; XLIII, 70; LXXVIII, 33; LXXXIII, 23, 35.

[85] *Kur'an*, XLIV, 54; LII, 20; уп. LV, 56, 70, 72, 74; LVI, 22, 35–38.

[86] *Kur'an*, XLVII, 15.

[87] *Kur'an*, LXXVIII, 33.

ко у прошлости тако и данас. Према званичним статистичким подацима Уједињених нација за 1986. годину, број муслимана у свету попео се на 1.155.000.000[88]. А само двадесетак година раније (1964) статистички подаци говоре да је тај број био око 427.740.000 или око 15% у односу на укупан број људи у свету[89]. Велико ширење муслимана последњих деценија највише је помогла присна сарадња бивших комунистичких земаља са земљама исламског и званог несврстаног света. Тај период је веома погодовао и развоју „Џихада“ (Jihad), чији је основни циљ стварање предуслова за неометано ширење ислама који верске границе сматра важнијим од политичких граница. О томе поборници ислама отворено пишу, тврдећи да „долази дан када ће се цео свет ујединити под полумесецом“[90].

Благодарећи сарадњи комунизма и исламизма, као природних савезника против хри-

---

[88] United Nations, *World Statistics in Brief*, New York 1988[12], код. I. Θ. Μάζης, Γεωγραφία τοῦ Ισλαμιστικοῦ Κινήματος στη Μέση Ανατολή, Αθήνα 1992, 25.

[89] О томе, 'А. Γιαννουλάτου 'Ισλάμ, 22–23; а о ширењу ислама у првој половини XX века в. на пример, R. Gibb, *Modern Trends in Islam*, Chichago 1947; C. Tiltack, *Die Neuausbreitung des Islams in 20. Jahrhundert*, Saeculum 5 (1954) 359–373; I. H. Dalmais, *L' Islam d' hier à demain*, PM 5 (1962) 117–132; V. Monteil, *Vitalité de l' Islam, Vitalité actuelle et religions non-chrétiennes*, Paris, 1957, 107–122.

[90] Наведено према I. Θ. Μάζης, Γεωγραφία του Ισλαμιστικοῦ Κινήματος, 31 (тамо и литература исламских аутора, стр. 31–32). Више о томе в. E. Bosworth, *Prorokove armije*, у: *Svijet islama*,

шћанства, последњих деценија на Балкану, у Босни, вештачки је створена муслиманска нација. Али данас се показује да се та некадашња велика сарадња комунистичког Совјетског Савеза и комунистичке Југославије са исламским државама највише свети православним Русима и Србима. Ислам, у ствари, настојањем да „цео свет уједини под полумесецом“ подједнако угрожава не само сав хришћански свет него и све неисламизиране народе. Историји остаје да изнесе суд о томе, да ли је исламизам опаснији по Запад од недавно срушеног комунизма. Са разлогом се ово питање потеже у науци, јер исламски свет уз помоћ вере све више представља политичку моћ и озбиљну претњу осталом свету.[91]

Када се такве чињенице имају у виду, онда се схвата прави значај византијских списа о измаилћанској вери. Уз то, схвата се и значај одлуке светога Саве да у *Законоправило* унесе такав један спис у време много пре појаве муслимана на Балкану. Питање је да ли би данас, у случају да није било тог списа на српскословенском језику, постојало уопште неисламизираних Срба, чија се сазнања о Мухамедовом учењу не исцрпљују тиме.

205–216; M. Jevtić, *Savremeni džihad kao rat*, Beograd 1989; M. Ruthven, *Islam in the World*, London 1991[2]

[91] О томе пише L. Esposito, *The Islamic Threat; Myth or reality?* Oxford University Press, 1992; исти, *Islam. The Straight Path*, Oxford University Press, 1994.

Султан-Ахмедова џамија, звана „Плава џамија“ у Цариграду, започета 1609. године. (Пренето из књиге Svijet islama, стр. 299)

Спис о проклетствима мухамеданства и крштењу обраћеног муслимана

Свети Сава је у *Законоправило* унео, сем напред изложеног списа о измаилћанској вери, и „Чин који се врши над онима што се од Сарацина обраћају чистој, истинитој хришћанској нашој вери“. Налази се при крају *Законоправила*, у 64. глави[92], а преузет је такође из византијских номоканона, односно из *Патријаршијског молитвеника* или *Великог требника* (Εὐχολόγιον τὸ Μέγα). И тај се текст први пут овде објављује на савременом српском језику:

„Чин који се врши над онима што се од срацина обраћају чистој, истинитој хришћанској нашој вери.

Прво, онај ко приступа православној вери пости две недеље и учи молитву коју нам је у Светом јеванђељу предао Господ наш Исус

[92] *Иловички препис Законоправила*, изд. М. Петровић, л. 396а–398б. Текст са листа који недостаје између 396б и 397а попуњен је *Рашким преписом* (1305), л. 395б–396а.

Христос, то јест 'Оче наш', и свештени састав вере, односно 'Верујем у једнога Бога'.

После тога, обукавши се у свештеничку одежду свештеник у крстионици, заједно са другим верницима који желе, позива овога и поставља га гологлавог пред свету купку, говорећи му: На 'рекав' реци своје име: Ја, тај и тај, од Срацина данас приступам вери хришћанској, ни из какве нужде или беде, нити са преваром или са лицемерјем, него из све душе и срца чиста и искрена, љубећи Христа и веру Његову. И одричем се све вере срацинске. И проклињем Моамеда који се и Мухумет зове, а кога Срацини поштују као апостола Божјег и пророка.

И кад тај прихвати и изговори те речи, или лично или преко тумача ако сам не разуме; или, ако је дете, преко онога ко га је прихватио од крштења, свештеник опет говори оно што предстоји, и на исти начин следи одговор.

И пошто се сва проклињања заврше, ђакон говори: 'Господу се помолимо'. Народ: 'Господе помилуј'. Потом молитву и све по реду како је напред писано. И после 'амина', знаменавши га крстообразно, отпусти. А другог дана уврсти га са оглашенима и [чини] све остало што следи.

А постоји проклетство срацина овако:

Ја тај и тај, рекав име, данас од Срацина приступајући хришћанској вери ни из какве

Законоправило светога Саве. Почетак „Чина“ о обраћању мухамеданаца Сарацена. (Иловички препис из 1262. године, л. 396а–396б).

нужде или беде, нити са преваром или са лицемерјем, него из све душе и срца чиста и искрена, љубећи Христа и веру Његову, одричем се све вере срацинске, и проклињем Моамеда који се и Мухумет зове, кога Срацини поштују као апостола Божјег и пророка.

Проклињем Алима зета Моамедова по кћери, и Апупикерта и Вукикера, и Умара и Талхана и Апупакра, Садикина и Мавију и Зупеира и Авделана и Зеита и Изита и Саита и Утмана и све остале сувернике и сараднике и наследнике Моамедове.

Проклињем Задизу и Аисеју и Зејнепу и Омелтуну – прве и најскврнавије од жена Моамедових; и Фатуману кћер његову.

Проклињем звани Куран, односно читав спис Моамедов, који лаже кад говори да га је архангел Гаврило њему снео. И читаво учење и законе и потајена казивања и тајне и предања и хуле његове.

Проклињем рај Моамедов у којем ће, каже, бити четири реке: једна, чисте воде што се не мути; друга, млека што не мења сладост своју; трећа, вина слатка и, четврта, меда процеђена. А доћи ће, [каже], и дан у којем ће одредити да пет хиљада година пребивају у рају Срацини са својим женама, који ће живети телесно и скврно, и под хладовином неких дрвета која се називају сидри и талех јести месо од птица које зажеле, и плод свакојаки; пити чисту воду са

извора и потока Зингивер, званог Салсавила; и бити služени вином захватаним са извора званог Стеним. Мушкарци и жене ће растом тада досезати небеса, а срамни удови – 40 лаката, спајајући се ненасито пред Богом, јер се Бог, рече, не посрамљује.

Проклињем анђеле којима је Моамед дао имена: Арета и Варота и Тазафа и Марува, за које измишља да су од частних Божјих.

А уз њих проклињем пророке и апостоле што их је изумео, а то су: Худ и Залет и Салех и Соаип и Едрис и Доалифил и Локман.

Проклињем и сва сведочанства Моамедова, која из Старог писма, тобоже, преузе, изопачавајући их и хулећи и мноштво лажи говорећи против Ноја и Аврама и Исака и Јакова, против Јосифа и Јова и Мојсија и Аарона, против Давида и Соломона и Илије и Јоне, против Захарије оца Јована Претече.

Проклињем још све оно што [он] родослови пагански и незналачки о другим Божјим створењима, и о сунцу и месецу, говорећи да су они коњаници.

Проклињем тајно учење Срацина и Моамедово обећање да ће, рече, бити кључар раја и увести у њега седамдесет хиљада праведних Срацина, а грешницима ће судити Бог; на њиховим вратовима биће привезане исписане хартије па ће тако и они ући у рај, назвавши се проштеницима Моамедовим.

Проклињем законодавства Моамедова о браковима и о разрешењу бракова и о очишћењу жена које су учиниле прељубу; и о броју жена и наложница; и сва нечиста учења о томе.

Проклињем Моамедово хуљење које говори да Бог кога хоће вара а кога хоће упућује на добро; и да, ако Бог не би хтео, људи међу собом не би ратовали; него сâм Он чини што хоће, и сваком злу и добру он је узрочник, и држи срећу и судбину свих.

Проклињем Моамедову измишљотину која говори да се Господ наш Исус Христос роди од Марије сестре Мојсијеве и Аронове бесемено – од Речи Божје и Духа. И да је, још док је био млад, лепио птице од блата и, дувајући у њих, оживљавао их. И да је слепе исцељивао и мртве подизао; да је, замољен од апостола, испросио од Бога да му спусти са неба трпезу и нахрани их. И да, нити је распет, нити је стварно умро као човек, него само привидно то од Јевреја претрпео. И да се, упитан од Бога да ли је себе назвао Богом у свету, одрекао, говорећи: 'Па Ти све сазнајеш и знаш да се не назвах Богом ни сином Твојим, јер сам слуга Твој и не стидим се да то кажем‘.

Проклињем учење Моамедово, које говори: Христос није син Божји, већ апостол и пророк, јер Бог рече да нема заједничара и сви који Христа чине Његовим заједничарем биће мучени у паклу огњеном.

Проклињем измишљотину Моамедову у којој рече да ће молитвени дом Божји бити онај који су [основали] Аврам и Измаил у месту званом Вакха, које се и Мека зове, што означава поклониште уочавања и наређује да, ма где да буду и моле се, своја лица окрећу на ту страну.

Проклињем и сами тај молитвени дом у месту званом Мека, у којем, каже, лежи по средини велики камен са ликом Афродитиним па га треба поштовати зато што се на њему са Агаром спојио Аврам, или зато што за њега беше привезао камилу када хтеде жртвовати Исака. Онима, пак, који тамо долазе на молитву, наређује да једну своју руку испруже ка камену, а другом да обухвате своје ухо и тако се врте около непрекидно док не падну онесвешћени од окретања.

Проклињем и са̂му Меку и сву околину њену. И седам каменова што су их Срацини тамо бацили на хришћане. И сваку молитву и службу и обичаје њихове.

Проклињем оне који се клањају јутарњој звезди, то јест Даници, и Афродити коју арапским језиком називају Ховар, што значи велика.

Проклињем све заповести Моамедове у којима хришћане, ругајући им се, назива отпадницима и причесницима и двобошцима; и подиже Срацине да их мрзе. А пут Божји назива кланицом и ратом против хришћана, док Срацине

који у таквом рату умиру назива синовима Божјим и достојнима раја.

Проклињем прљаве и нечисте заповести Моамедове о молитвама, којима и ово додаје: да, ако не нађу обичну воду, узму ситан песак и њиме потру своја лица и руке.

Проклињем учење Моамедово о саздању човека, у којем каже да је човек био саздан од земље и од капље, од пијавица и од мешавине: и да се човеку, када је саздан био, по наређењу Божјем поклонише сви други анђели, а једино се сотона не покори, не поклони се.

Изнад свега проклињем бога Моамедова за кога каже да је само он бог – један бог искован, који не рађа нити је рођен, нити је ико био сличан њему. Све, дакле, што је речено, и тог самог Моамеда и његовог скованог бога, проклињем и одричем их се.

Приклањам се истинитом и јединим Христу Богу и верујем у Оца и Сина и Светога Духа, у једну и једнобитну и свету и нераздељну Тројицу. И у телесно провиђење и долазак међу људе. Од Тројице исповедам једног и јединородног Сина и Слово Божје, од Оца рођеног, пре свих векова. Њиме је све постало. Он је, тврдо знам, уистину човек који није одступио од свог божаства, и Он је истинити Бог и истинити човек непомешано, непромењено и неизмењено; у једном саставу [ὑπόστασις] и у двема природама сасвим вољно пострадао и телесно

распет, при чему је божаство остало непострадно. И погребен и трећи дан васкрсао и на небеса се узнео. И доћи ће у слави да суди живима и мртвима.

И [у] свету Деву Марију која Га је телесно родила и остала Дева после рођења – праву и истиниту Богородицу верујем и говорим, [јер је уистину мајка Бога оваплоћеног, па због тога, Госпођу] и Владичицу, по благодати, читавој твари.

Поклањам се и поштујем и тајно свештенодејствујући код хришћана хлеб и вино, којим се у Божјим службама причешћују. И знам и исповедам и верујем да су тело и крв уистину господа Исуса Христа, претворени Његовом божаственом силом мисаоно и невидљиво, изнад сваког природног поимања, што зна једино Он сам. Па се тако и ја придружујем да се њима причестим, јер су уистину тело и крв [Његова], а на освећење душе и тела и на живот вечни, и на наслеђе царства небесног од примљеног, којима се са вером савршеном причешћују.

И свето Христово крштење чистом и искреном душом и срцем и вером истинитом тражим [да примим], заиста свестан изобилног очишћења и препорода душе и тела.

И [у] часни крст истинитог Христа и Бога нашега, који није сасуд ни труљења ни клетве, него слободе и живота вечног; и знамен који је против смрти и против ђавола победа.

Још и часне иконе, што су: телесног јављања људима Бога Речи, и чисте Деве и Богоматере која је Њега неизрециво родила, и боголиких анђела, и свих светих – као слике праликова прихватам и поштујем и љубим.

А и свете анђеле и све светитеље који су Богу угодили, и Његове слуге и верне угоднике поштујем и славним због части према Њему.

И тако, из све душе и срца и истините воље приступам к вери хришћанској. Ако са лицемерјем и неискреношћу ово рекох, не са сведушном вером и срцем љубећим Христа, нека будем клет и проклет, и душа моја нека буде стављена са сотоном и са бесима."[93]

---

[93] Превод српскословенског текста сравњен је са грчким рукописом Библиотеке Цариградске патријаршије под бр. 11. Разлике међу њима показаће се у издању целокупног превода *Законоправила*. Првобитни текст „Чина" у штампаним грчким и словенским издањима је или скраћиван или прилагођаван за обраћање Жидова у хришћанство (в. на пример: **Еүхологіонъ: сіестъ Требникъ, въ Львовѣ** 1669, стр. 34. сл.; Σπυρίδωνος ἱερομονάχου Ζ., Εὐχολόγιον τὸ Μέγα, ἐν 'Αθήναις 1902, стр. 715. сл.; **Еүхологіонъ или Требникъ, въ Жовкѣ** 1926, стр. 44. сл. Разликје се од текста у *Законоправилу*, по обиму и саставу, и српски превод под заглављем „*Чин одрицања сараценског тојест турског (исламског) зловерног безбожја по питањима и одговорима*" у: архимандрит др Јустин Сп. Поповић, *Велики требник*, изд. Епархија рашко-призренска, са предговором др Артемија, епископа рашкопризренског, Призрен 1993, стр. 399–401.

Искеле-џамија у Ускудару (XVI век), саграђена под снажним утицајем архитектуре Аја Софије. (Пренето из књиге Svijet islama, стр. 85).

Закључак

Када је свети Сава почетком XIII века састављао за Србе *Законоправило* или *Номоканон* (зборник црквених и грађанских закона), из византијске номоканонске грађе преузео је и у преводу на српскословенски језик дао Србима на употребу преко сто догматских, црквеноканонских, црквенограђанских и грађанскоправних списа, распоредивши их по свом нахођењу. Византијски номоканон са таквим распоредом грађе није пронађен.

У склопу списа светог Епифанија Кипарског (+403) „*О јересима*", који чини 61. главу *Законоправила*, Сава је преузео од Византинаца и спис о измаилћанској вери, састављен од списа светог Јована Дамаскина (+749/50) и одељака списа Георгија Монаха, званог и Амартолос, из 850. године. Њихова имена као аутора ту нису поменута; открива их поређење средњовековног грчког рукописног текста са одговарајућим штампаним текстовима.

Свети Сава је те догматскоапологетске списе о измаилћанској вери пренео на срп-

скословенски језик онако како их је нашао у византијским номоканонима. А писани су у време када је у употреби било неколико неусаглашених редакција *Курана* који је, у односу на изворник, претрпео измене, допуне и дотеривања. Ревизија те врсте је била неизбежна, јер су из усменог исламског предања у списе *Курана* уношене и наивне приче. Устаљивање текста ипак није ослободило *Куран* многих нетачности и противречности које и данас представљају теме живих расправа у муслиманском и немуслиманском свету.

Изразито непријатељско гледање муслимана на многобошце, као и на једнобошце Јевреје и хришћане, изложено у *Курану* а кроз историју потврђено на делу, изазивало је отпоре пружане писаном речју и ратом. Оба ова отпора сведоче о настојањима да се ограничи брзо ширење ислама који за праве границе међу народима сматра верске а не државне границе.

Византијски списи, какав је и овај који је свети Сава унео у *Законоправило*, имају апологетскодогматски садржај и задатак да обавесте хришћане о земаљском, не небесном пореклу *Курана*.

Противречности, фанатизам и профаност, којима *Куран* обилује, нису успориле ширење ислама зато што људима одговарају, на пример, полигамија, лак развод брака, примамљива обећања да ће се муслимани, посебно они који

гину у рату против иноверника, телесно наслађивати у „ценнету“ (рају).

Број исламизираних Срба вероватно би био поражавајући да свети Сава није видовито, много пре појаве мухамеданаца на Балкану, укључио у *Законоправило* спис о измаилћанској вери и „*Чин који се врши над онима што се од Срацина обраћају чистој, истинитој хришћанској нашој вери*“.

Miodrag M. Petrović

Summary

Saint Sava's Zakonopravilo on the teachings of Muhammed

When he composed the *Zakonopravilo* or *Nomocanon* (a collection of ecclesiastical and civil laws) for the Serbs at the beginning of the 13th century, Saint Sava translated into Serbian Slavonic and gave to the Serbs over one hundred dogmatic, ecclesiastical-cannonical, ecclesiastical-civil and civil-legal writings from the Byzantine Nomocanon material, arranging them in his own manner. A Byzantine nomocanon with material arranged in this manner remains undiscovered.

In the passage of Saint Epiphanios of Cyprus (+403) "*On Heresis*", which makes up the 61st chapter of the *Zakonopravilo*, Saint Sava has also taken from the Byzantines a text concerning the Ismaelic belief, consisting of elements from the writings of Saint John Damascene (+749/50), as well as an excerpt from the writings of Georgios the Monk, also called Amartolos, from the year 850. Their names as authors are not mentioned, but their authorship was established when

Greek mediaeval manuscripts were compared with the corresponding printed texts.

Saint Sava transcribed these dogmatic-apologetic writings on the Ismaelic belief into the Serbian Slavonic language in the form in which he found them in Byzantine nomocanons. They were written at a time when a number of editions of the Qur'an were in use, which, when compared with the original, all suffered changes, additions and arrangements. Such a revision was unavoidable because profane stories were brought into the writings of the Qur'an from the Islamic tradition by word of mouth. This, however, did not free the Qur'an from many inaccuracies and contradictions, which even today represent a theme for lively discussions in the Moslem and non-Moslem world.

The pronounced hostile attitude of Moslems towards pagans, as well as towards monotheistic Jews and Christians, which is set forth in the Qur'an and which has been confirmed in action throughout history, caused resistance both by word and war. These activities are evidence of attempts to put a stop to the rapid expansion of Islam, which considers the real borders between nations to be of faith and not of state.

Byzantine writings, such as the one which Saint Sava introduced into the *Zakonopravilo*, have an apologetic-dogmatic content and serve to inform the Christians of the earthly and not the heavenly origins of the Qur'an.

Contradictions, fanaticism and profanity, in which the Qur'an abounds, did not slow down the spread of

Islam, because people delight in them; for example, polygamy, easy divorce and tempting promises that Moslems, especially those who are killed in a war against those of another faith, will be rewarded in "Jennet" (Paradise).

The number of Serbs who accepted Islam would most likely have been even more alarming had Saint Sava not had the foresight long before the appearance of the people of Muhammed on the Balkans to include in the *Zakonopravilo* the passage on the beliefs of Ismaelians and "the rite performed on those who convert from Saracenes into this pure, genuinely Christian faith of ours".

Особна имена

Садржај

Миодраг М. Петровић

ЗАКОНОПРАВИЛО СВЕТОГА САВЕ
О МУХАМЕДОВОМ УЧЕЊУ

За издавача
Манастир Светог архиђакона Стефана у Сланцима код Београда
метох манастира Хиландара

Технички уредник
Војислав Јовичић

Коректор
Миодраг М. Петровић

Штампа
ГП „Нови дани“, Београд, Војводе Бране 13

Штампано у 2000 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

241

ПЕТРОВИЋ, Миодраг М.
Законоправило светога Саве о Мухамедовом учењу / Миодраг М. Петровић. – Београд [тј.] Сланци : Манастир Светог архиђакона Стефана, 1997 (Београд : Нови дани). – 74 стр. : илустр. ; 18 cm

На спор. насл. стр.: Saint Sava's Zakonopravilo on the Teachings of Muhammed.

– Тираж 2.000. – Белешке уз текст. – Summary. – Регистар.

297
а) Крмчија св. Саве б) Ислам – Крмчија св. Саве
ИД=52029708